

Lucia Albers
Lenneke Berkhout

Beheer als waarborg voor behoud

Centrale as met zicht op de
aula (foto Lucia Albers).

Een bezoek aan Kovelswade is zeer de moeite waard. De begraafplaats ligt aan de Koningsweg naast 47 in Utrecht-oost en is in de wintertijd dagelijks geopend van 08.00 tot 17.00 uur (op zondag vanaf 10.00 uur). In de zomertijd is de begraafplaats tot 20.00 uur open. Het ontvangstgebouw is niet vrij toegankelijk.

Kovelswade in Utrecht is een geometrisch vormgegeven begraafplaats uit 1904.

Ook in de komende decennia wordt er op dit fraaie rijksmonument begraven.

De gemeente Utrecht heeft daarom een beheerplan laten opstellen, gebaseerd op tuinhistorisch onderzoek, dat beoogt de begraafplaats te behouden en waar nodig te herstellen.

Entreeplein in 1942 (bron Beeldbank Het Utrechts Archief, cat. nr 78446).

Entreeplein nu, de rozenperken worden verwijderd (foto Lucia Albers).

Als de donkerrode deuren van de koepelvormige aula opengaan, kijken de begrafenisgangers uit op een statige laan met oude linden en kastanjes, die tot achterin de begraafplaats loopt. Deze centrale as van Kovelswade is één van de vele prachtige plekken, die deze historische begraafplaats een geliefde plek maken om te begraven en te bezoeken. Ook wandelaars weten Kovelswade te vinden.

Om deze begraafplaats voor toekomstig gebruik te behouden heeft de gemeente Utrecht Albers Adviezen Historische Parken gevraagd onderzoek te doen naar de aanleg en beplanting van Kovelswade. Dit onderzoek bracht de originele ontwerp-tekeningen en bestekken boven water. Het beplantingsplan is helaas niet gevonden. Aan de hand van de archiefstukken en uitgebreid veldonderzoek is de oorspronkelijke aanleg achterhaald. Een beheer- en maatregelenplan vormt de leidraad om de oorspronkelijke aanleg waar nodig te herstellen en in die staat te houden.

Eerste geometrisch aangelegde begraafplaats

Het ontwerp van Kovelswade is van de hand van de Utrechtse stadsarchitect en directeur gemeentewerken Ferdinand Jacob Nieuwenhuis (1848-1919). Nieuwenhuis had zijn opleiding deels in Berlijn genoten. Daar had hij kennis gemaakt met de ideeën van tuinarchitect Gustav Meyer. In zijn Lehrbuch der schönen Gartenkunst beschreef Meyer naast de aanleg van landschapsparken ook enkele geometrische tuinen.

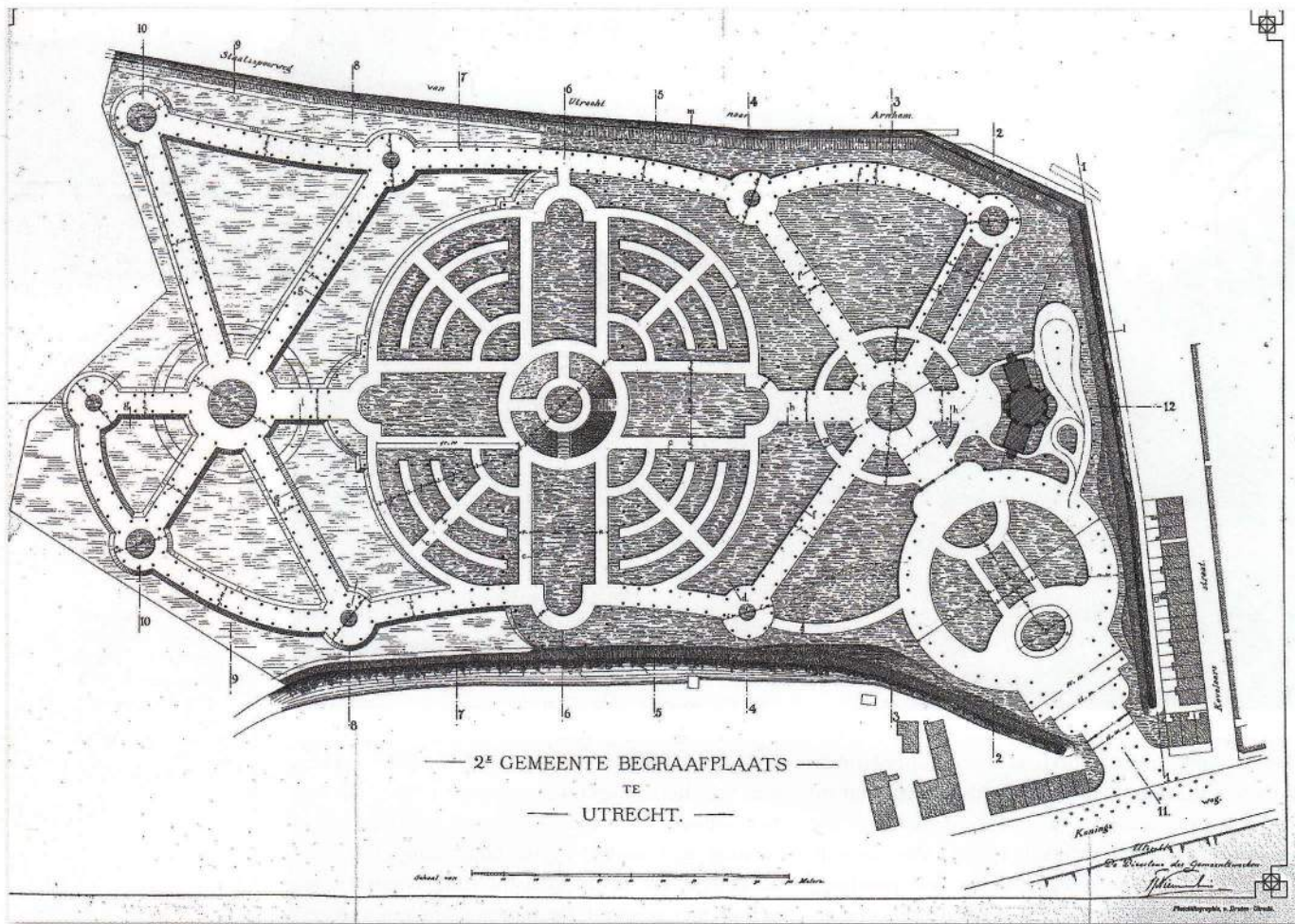
Hierdoor geïnspireerd ontwierp Nieuwenhuis in 1901 zowel een schitterende aula ('ontvanggebouw') in neoclassicistische stijl als een geometri-

sche begraafplaats en twee monumentale hekken, een zogeheten Gesamtkunstwerk. In die tijd was het ontwerp zeer innovatief, want begraafplaatsen werden gewoonlijk in de landschappelijke stijl aangelegd. De landschapsstijl vond Nieuwenhuis echter niet passend. De monumentaliteit van een geometrische aanleg onderstreepte de ernstige sfeer van voortschrijdende stoeten en gaf overzicht. Bezoekers konden zich makkelijker oriënteren. Daarnaast was een geometrische aanleg ook in praktische zin gunstig. Voor zo'n aanleg was immers minder grond nodig en er konden relatief meer graven worden ingepast.

Op de ontwerp-tekening heeft Nieuwenhuis met puntjes de bomen aangegeven, precies zoveel zijn er daadwerkelijk geplant. De boomsoorten en de heesterbeplanting zijn vermoedelijk ingevuld door zijn collega, de Plantagemeester Jan Jacob Denier

De neoclassicistische aula (foto Lucia Albers).

Ontwerptekening
Kovelswade 1901.

De Utrechtse
stadsarchitect en directeur
gemeentewerken Ferdinand
Jacob Nieuwenhuis (1848-
1919) (bron Beeldbank Het
Utrecht Archief, cat. nr.
45671).

van der Gon, het hoofd van de Plantsoendienst. Deze koos vrij groeiende bomen en struiken. Hagen werden pas later gebruikelijk op begraafplaatsen. In 1904 werd Kovelswade in gebruik genomen.

Cirkels en statige lanen

Het ontwerp van Kovelswade heeft een heldere indeling. De plattegrond is opgebouwd uit een entreeplein, een westelijke cirkel met lanen, een centraal gelegen lindenkruis en een oostelijke cirkel met lanen. De cirkels zijn een belangrijk element in het ontwerp. In totaal zijn er negentien cirkels, symbolen van oneindigheid. Vanuit de cirkels en langs de rand van de begraafplaats waren statige lanen getekend "welke bevorderlijk zullen zijn aan het karakter van ernst en rust, dat aan de begraafplaats toekomt", aldus Nieuwenhuis. De beplanting is goed doordacht met bomen en struiken met verschillende hoogtes, vormen, kleuren en bloeiperiodes.

De toegang tot de begraafplaats is een laantje van Hollandse linden (*Tilia europaea*) met een fraai toegangshek. Achter dit hek ontvouwt zich een ruim opgezet cirkelvormig entreeplein, omringd met krimlinden (*Tilia euchlora*), waar dennen (*Pinus sylvestris*) met hun brede kronen bovenuit komen. Via een tweede monumentaal toegangshek komt men uit op de westelijke cirkel. Deze cirkel is om-

geven door kastanjabomen (*Aesculus hippocastanum Baumannii*). Aan de rechterkant bevindt zich het ontvangstgebouw. Vier linden verbinden de kastanjecirkel met het lindenkruis, dat het centrum van de begraafplaats is.

Hollandse linden met daaronder taxus vormen het kruis. Binnen het kruis zijn grasbanen van twintig meter breed; hier liggen de graven. Langs het gras liggen 4,5 meter brede grintpaden. Rode kerspruim (*Prunus cerasifera 'Nigra'*) en sierappels (*Malus baccata*) rond de centrale cirkel bieden een gemakkelijk herkenningspunt. In de waaiers van paden achter het lindenkruis zijn krimlinden geplant, een kleinere soort dan de Hollandse linde. Op de ruggen van de graven staan verschillende soorten struiken.

Weer vier linden verbinden het centrale kruis met de oostelijke cirkel die, afhankelijk van de aansluitende laan, omgeven was door linden, platanen en kastanjes.

Grote cultuurhistorische waarde

Het ontvangstgebouw, dat is gerestaureerd, en de twee monumentale hekken zijn nog aanwezig. Ook de structuur en het historische patroon van grint- en graspaden van Kovelswade is nog grotendeels intact. Alleen in de zuidoost hoek is het geometrische patroon doorbroken door de aanleg van een

islamitische begraafplaats in 1984. De oorspronkelijke rechte lanen zijn hier verdwenen. Ook de in 2006 aangelegde kinderbegraafplaats heeft geen relatie met de historische aanleg. Van de oorspronkelijke bomenstructuur zijn nog veel bomen over. Het geheel van het ontvangstgebouw, de aanleg van de begraafplaats en de monumentale hekken zorgen voor een hoge cultuurhistorische waarde. Kovelswade is dan ook terecht een rijksmonument.

Behoud en herstel van de historische vormgeving door beheer

Op basis van het tuinhistorisch onderzoek heeft Albers Adviezen Historische Parken een beheerplan geformuleerd. Uitgangspunt van het beheerplan is het oorspronkelijke ontwerp. Daarbij gaat het vooral om de indeling in een hoofd- en substructuur, de paden, de zichtassen en de verhouding tussen open en dichte massa's in de beplanting. Behoud en waar mogelijk herstel van de historische vormgeving van de begraafplaats Kovelswade is het hoofddoel van het beheerplan. Een aantal beheermaatregelen moet op termijn dit doel verwezenlijken.

Kovelswade
(foto Lucia Albers).

Kastanjelaan. De ontbrekende bomen worden opnieuw aangeplant
(foto Lucia Albers).

Kastanjecirkel Kovelswade
(foto Lucia Albers).

Zo moet de strakke geometrische vormgeving weer beter zichtbaar worden. Dit kan door de hoofdstructuur, die wordt gevormd door grote, hoge bomen (linden, kastanjes en platanen), volledig terug te brengen. Het lindenkruis wordt weer zichtbaar door het kappen van rijen te hoge naaldbomen binnen dat kruis. De belangrijkste maatregel omhelst de aanplant van verdwenen bomen. In de loop der tijd zijn diverse kastanjes, linden, rode kerspruim en sierappels gesneuveld. Een grintlaan met platanen wordt opnieuw aangelegd.

Het herstel van de oorspronkelijke verhouding tussen hoofd- en andere paden is een andere maatregel. Paden worden conform het ontwerp in grint dan wel gras aangelegd. In de hoofdas komt weer een graspad te liggen en twee graspaden worden weer grint.

Belangrijk is dat wordt gekozen voor een historisch verantwoord heesterassortiment uit het begin van

Kovelswade
(foto Lucia Albers).

de 20e eeuw. Leidraad daarbij kan het boek 'Bomen en heesters in parken en tuinen' (Zutphen 1908) van tuinarchitect Hendrik Francois Hartogh Heys van Zouteveen (1870-1943) zijn. Dit boek geeft een overzicht van de bomen en heesters die toen in de handel waren. Door te kiezen voor een historisch assortiment kan Kovelswade bovendien bijdragen aan genenbehoud van bomen en struiken uit die periode. In het beheerplan zijn bovengestane maatregelen per deel van de begraafplaats gedetailleerd uitgewerkt.

Realiteitszin is ook een belangrijk uitgangspunt van het beheerplan. Ook al maken de islamitische en kinderbegraafplaats geen deel uit van de historische aanleg, ze functioneren goed en worden niet essentieel gewijzigd. Een bezuiniging is gevonden in het weghalen van een langwerpige rozenperk dat er nog geen tien jaar ligt en dat afleidt van de openheid van het ronde entreeplein.

Inbreng van bewoners

Om de omwonenden van Kovelswade te informeren over de voorgenomen beheermaatregelen heeft de gemeente in juni 2013 een bewonersavond georganiseerd. Na een korte inleiding in de ontvangstruimte van de begraafplaats is een wandeling over de begraafplaats gemaakt. Tijdens deze wandeling is uitleg gegeven over de oorspronkelijke structuur en de maatregelen die nodig zijn om de begraafplaats in haar oude luister te herstellen. Bewoners konden hierover hun mening geven, vragen stellen en suggesties doen. Een aantal mensen kwam met de angst dat er weer gekapt zou gaan worden. Tijdens de wandeling begreep men waarom kap van de bomen binnen het lindenkruis nodig is. Het plan was aanvankelijk de bomen om en om te kappen, om niet een grote schok teweeg te brengen. De omwonenden waren echter in grote meerderheid van mening dat de bomen best allemaal weg mochten. Overtuigd van de schoonheid van het oorspronkelijk ontwerp en de bedoeling van ontwerper Nieuwenhuis vond men het vellen van de bomen een terechte maatregel.